

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 323(477)+172

М. П. Требін, доктор філософських наук, професор

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА СУЧАСНОЇ ВЛАДНОЇ ЕЛІТИ УКРАЇНИ

Проаналізовано стан політичної культури сучасної владної еліти в Україні. Розглянуто характерні риси сучасного українського політичного устрою, механізм формування і цінності владної еліти, особливості її політичної культури. Запропоновано механізм ефективного функціонування владної еліти.

Ключові слова: політична культура, владна еліта, цінності владної еліти, політичний устрій, механізм формування політичної еліти.

Актуальність теми. Вся логіка сучасних політичних процесів, що відбуваються в Україні, особливо процесів виборчих, невідворотно вимагає з'ясування того кола питань, які пов'язані з функціонуванням політично провідної суспільної верстви. Та й за класичним витлумаченням сутності держави, державно організованим можна назвати те суспільство, котре у своїй соціальній структурі має «особливу групу людей — апарат управління, який виконує різноманітні загальносоціальні функції» [10, с. 194], і насамперед таку першочергову справу, як здійснення функції правління [1, с. 292]. Феномен політичної еліти як значущого суб'єкта сучасного соціального процесу є об'єктом досліджень політологів і розглядається ними в різних ракурсах. І це не випадково, тому що успіх соціально-політичних і економічних реформ будь-якого суспільства значною мірою зумовлений професіоналізмом правлячої еліти і безпосередньо залежить від діяльності всіх елітарних груп у суспільстві. Успіх діяльності політичної еліти залежить від її політичної культури, тому з'ясування сучасного стану політичної культури владної еліти України і визначення шляхів та засобів її підвищення є актуальною науковою проблемою.

Стан наукового розроблення проблеми. Проблема політичної культури владної еліти України постійно перебуває в центрі уваги наукової спільноти.

Ті чи інші аспекти формування політичної культури політичної еліти України розглядали Л. Герасіна, С. Денисюк, М. Дмитренко, В. Добіжа, Г. Клімова, В. Корнієнко, С. Кострюков, М. Михальченко, С. Пазинич, М. Панов, І. Поліщук, О. Проскуріна, О. Романовський, О. Романюк та ін. [2–5; 9; 11; 14]. Але проблема залишається дуже болючою для українського суспільства і потребує подальшого розгляду та пропозицій щодо її розв'язання.

Мета статті — проаналізувати сучасний стан справ щодо політичної культури владної еліти України, запропонувати деякі шляхи розв'язання складних проблем, що накопичилися у цій галузі суспільного життя.

Слово «еліта» має характер соціального міфу, який вимагає наявності верстви населення, що має кращі якості на відміну від всього народу. Але чи є вона такою? Так, у країнах Стародавнього Сходу та в часи Середньовіччя належність до еліти визначалася соціальним статусом: сам факт народження дитини у знатній сім'ї надавав їй привілеї. Ця еліта була замкненою групою, стійкою до зовнішніх впливів. Фактично, починаючи з Конфуція, проголошувалися одні норми поведінки для «благородних» людей, для тих, хто повинен керувати, а інші — для «низьких», зобов'язаних коритися. Вчені Античності (Геракліт, Платон, Арістотель та ін.) також підкреслювали необхідність нерівномірного розподілу суспільства, вважаючи, що одні повинні правити, а інші — їм коритися.

Фундатором цілеспрямованого наукового розгляду проблем владної еліти слід вважати італійського філософа Нікколо Макіавеллі. На його думку, цінності світу розподілено нерівномірно, а разом з ними настільки ж нерівномірно розподілено престиж, владу та почесні, пов'язані з політичним процесом. Згодом свій внесок у формування сучасних теорій еліт зробив Фрідріх Ніцше. Першоосновою світового процесу він оголосив волю до влади, а рушійною силою історії вважав ненаситне прагнення до вияву влади та застосування влади, користування владою як творчим інстинктом [12].

Разом з тим на зламі ХІХ–ХХ ст. вже не було спільних підходів як до визначення поняття «еліта», так і до її структурних елементів, особливостей зміни (циркуляції). Виникають різноманітні напрями, школи, серед яких найвпливовішою є школа «макіавеллістів» (Г. Моска, В. Паретто, Р. Міхельс та ін.), вплив якої є вагомим і дотепер. Наприклад, Г. Моска до еліт відносив керуючі верстви суспільства [8], а В. Паретто ознаками еліти вважав владу і капітал, відзначаючи при цьому наявність у її представників особливо значущих для суспільства якостей та рис.

Перші спроби створити елітарні теорії на українському підґрунті пов'язані з іменами В. Липинського та Д. Донцова. В. Липинський є автором концепції «національної аристократії». На його думку, в кожній нації існує група людей, яка керує нацією, стоячи на чолі її політичних і організаційних установ. Вона створює певні культурні, моральні, політичні та цивілізаційні цінності, які

згодом привласнює собі ціла нація для нормальної життєдіяльності. Таку провідну групу В. Липинський і називає «національною аристократією» [7]. Він підкреслює важливість процесу «постійного відновлення або зміни аристократії», тобто циркуляції еліт. Коли цей процес припиняється, то нація потрапляє під провід чужої, сильнішої, ніж власна, політичної еліти, втрачаючи свою національну ідентичність.

У концепції еліти, розробленої Д. Донцовим у праці «Дух нашої давнини», джерелом формування еліти має бути суворий відбір «кращих людей» з усіх верств суспільства, а не тільки з міфічного «демосу», маси, класу, партії. Принциповою для Д. Донцова є обов'язковість суворої «чистки», «процікування» цього відбору, завдяки чому мають зберігатися духовна, моральна чистота, владна сила, могутність еліти. Д. Донцов вважав, що без еліти суспільство є «стадом». До еліти належать лише люди особливого типу, особливої вдачі. До прикмет членів провідної верстви Д. Донцов відносив: шляхетність, благородство; мудрість (наявність концепції своїх дій); мужність, відвагу (виявляється у вмінні протиставитись оточенню й самому собі у всіх слабкостях).

Вагомий внесок у становлення теорії елітизму в ХХ ст. зробили М. Вебер, Х. Ортега-і-Гассет, Ч. Р. Міллс, А. Тойнбі та ін. Наприклад, для А. Тойнбі еліта — це творча меншість, яка на протидію масі здатна очолити зміни культур, спрямувати історичний процес; для Х. Ортега-і-Гассета еліта — це люди, які мають інтелектуальну і моральну перевагу над іншими, користуються найбільшим престижем, володіють почуттям власної відповідальності перед суспільством [13].

Таким чином, у тлумаченні поняття «еліта» можна виокремити два основних підходи: соціально-статусний (соціологічний) і соціально-культурний. У контексті першого підходу еліта — це, по суті, представники вищого класу, які здійснюють керівні, управлінські функції у суспільстві. Як переконливо доводив Ч. Р. Міллс, еліта є не результатом інтелектуального, психологічного і морального переважання над рештою суспільства, а наслідком зайняття командних позицій у суспільній ієрархії. У контексті соціально-культурного підходу провідними ознаками еліти є інноваційність, творчість, високі моральні і психологічні якості, передусім служіння інтересам суспільства. Виникає принципове запитання: чи є означені характеристики сутнісними, взаємодоповнюючими ознаками еліти взагалі (як дійсно кращого у суспільстві) або вони характеризують по суті різні типи еліт? Російський науковець С. Глаз'єв пропонує розрізняти продуктивну і правлячу еліти. На його думку, до продуктивної еліти належать найкращі представники нації, які створюють можливості для її розвитку, носії інтелектуального і виробничого потенціалу країни. Правляча еліта здійснює владу, яка може використовуватися як на благо суспільства, так і на шкоду йому.

У науковій літературі щодо типології еліти існують два основних підходи. Прибічники першого (П. Бірнбаум, Ч. Р. Міллс, Т. Мейно), який називається моністським, вважають, що суспільством завжди керує єдина, досить згуртована еліта. Представники цієї соціальної групи мають значний рівень солідарності, що ґрунтується на однаковому соціальному походженні, високому рівні матеріального становища та освіти. Інші вчені (Д. Белл, З. Бжезинський, М. Дюверже) наголошують на тому, що в умовах соціальної стратифікації постіндустріального суспільства, у межах якого формуються і конкурують різні економічні групи, існування єдиної, з високим рівнем солідарності еліти просто неможливе. Отже, у сучасному суспільстві існує не одна, а багато еліт. Ця теорія одержала назву плюралізації еліт.

Поділяючи погляди концепції плюралізації еліт, ми можемо уявити соціальну структуру суспільства у вигляді системи взаємопов'язаних соціумних пірамід, кожна з яких не тільки відповідає певним соціальним групам і підструктурам суспільства, а й характеризує ієрархію усередині них. У кожній соціальній групі (принаймні, великій, середній) існують власні еліти, представники яких мають найбільші досягнення, користуються найбільшим престижем, впливають на інших членів, подальший розвиток групи у цілому. В концепціях плюралізму еліт поряд із політичною елітою виокремлюються економічна, військова, наукова, мистецька, освітянська, медична, релігійна та інші еліти.

Якщо говорити про Україну, то за умов перерозподілу капіталу всього українського суспільства вузьким колом осіб на початковому етапі її державотворення, часто тісно пов'язаних із колами старої партійної номенклатури, образ «влади» у суспільній свідомості поєднувався не зі словом «еліта», а зі словом «мафія». Значну частину української еліти стали складати представники «нової буржуазії», які головним своїм завданням вважають знаходження «спільної мови» з представниками влади з метою конвертації влади у власність, а власності — у ще більшу владу. Така еліта виявилася надзвичайно ефективною у досягненні власної мети, формуванні й захисті власного інтересу. Тобто, якщо ти багата людина, бізнесмен, банкір, підприємець, то це означає — ти представник еліти, що по суті є спірним. Тому ця категорія людей, використовуючи жебрачий стан української інтелігенції, почала намагатися одержати наукові ступені для засвідчення своєї інтелектуальної переваги над іншими. І багато хто з них одержав ці наукові звання, але наявність диплома кандидата або доктора наук є свідченням не високих розумових здібностей у цієї категорії громадян, а лише деградації наукової еліти України, яка заради того, аби вижити, йде на аморальні вчинки.

Така владна еліта створила політичний устрій, характерними рисами якого є нехтування суспільними інтересами, безвідповідальність, безконтрольність, непрозорість. Влада існує сама по собі, суспільство — само по собі.

Характерними рисами політичної системи стали: неадекватне представництво суспільних інтересів; відсутність механізмів відповідальності владної еліти перед суспільством за проголошені нею документи програмного характеру; вплив на засоби масової інформації з метою обмеження поширення критичної інформації про дії правлячої еліти; організація правлячою елітою штучної підтримки громадянами її політичних рішень; неприйняття правлячою елітою опозиції як політичного опонента; патронально-клієнтальний принцип кадрової політики; зневага до моральних принципів і цінностей відкритої політики [9].

Владна еліта України змогла запропонувати суспільству лише ту систему цінностей, що була і є близькою їй самій: орієнтацію на цінності особистого споживання, зневагу до тих, хто не є елітою [6]. Унаслідок цього маємо ситуацію подвійної моралі, відповідно одна існує для виголошення «високих» норм і цінностей, а інша — для досягнення своїх цілей. У результаті спостерігаємо корозію моральних цінностей, яка особливо позначається на молодому поколінні. Молодь починає вважати, що досягти «елітарних» позицій у суспільстві можна лише не обмежуючи себе нормами моралі. Говорячи про владну еліту сучасної України, можна визначити її як таку, що не спромоглася чітко сформулювати національну ідею, визначити стратегію суспільного розвитку та побудувати на цій основі систему цінностей. Ураховуючи взаємозв'язок політичної еліти і мас та визначаючи керівну роль еліти у цих відносинах, можна виокремити ще одну рису української політичної еліти — відмежування її від відповідальності за ті рішення, які нею приймаються. І доки політична еліта не буде спроможною і готовою брати на себе всю повноту відповідальності за власні рішення, доти вона не набуде якостей власне такої.

Центральне місце в дослідженні владної еліти посідають питання її формування: від того, як воно здійснюється, залежить склад еліти, а тому і соціальний зміст системи управління, що здійснюється владною елітою. Процеси формування владної еліти розглядаються через систему понять та категорій, одним із центральних є поняття циркуляції еліти. Його запровадив у науковий обіг один із засновників теорії еліти — В. Паретто. Сучасні американські дослідники Д. Хіглі та Я. Пакульські виділяють чотири моделі циркуляції еліти: класичну, замішувальну, репродуктивну, квазізамішувальну. Класична циркуляція — це процес поступових змін в еліті. Цей тип циркуляції широкий і соціально глибокий (охоплює великі верстви еліти). Він визначається еволюційним характером оновлення еліти, приводить до появи та існування консенсусної еліти. Замішувальна циркуляція, як і класична, визначається широтою і глибиною, проте є динамічнішою і здійснюється примусовим шляхом. Типовий випадок — це повалення попередньої еліти і формування нової в результаті революції. Репродуктивна циркуляція — разом обмежена, і поверхнева, і поступова та еволюційна. Елітна група відмовляється від старих доктринальних положень або значно змінює їх для того, аби залишитися

при владі. Завдяки таким маневрам більшості представників еліти вдається зберегти владу і статус. Квазізаміщувальна циркуляція характеризується найменшими змінами в еліті, їх раповим і вимушеним характером. Відбувається поділ еліт, наслідком чого можуть бути перевороти. Значною проблемою у формуванні владної еліти України є система її відбору або рекрутування. Основними принципами її формування на цей час виступають: 1) клановість; 2) особиста відданість як головний критерій добору на керівні посади; 3) земляцтво, кумівство; 4) протекціонізм.

Проте становлення нашої незалежної, демократичної, правової, соціальної держави потребує наявності людей, які були б дійсно елітою нації завдяки своїм інтелектуальним, професійним, етичним якостям, володарями думок на ниві художньої творчості та засобів масової інформації тощо. Виховання владної еліти буде ефективним, коли вона формуватиметься: на всіх рівнях ієрархічної «драбини влади»; на основі соціального консенсусу, діалогу у вирішенні спірних питань; на підставі створення ефективного механізму «стримування і противаги»; на правовому закріпленні місця і ролі контреліти (опозиції) в суспільстві; на основі сприйняття сучасних державницьких і національних ідеологічних цінностей.

Певними гарантіями ефективного функціонування владної еліти в Україні повинні служити такі чинники: ефективний громадський контроль за владною елітою; відсутність тиску на засоби масової комунікації, існування альтернативних ЗМІ; свобода конкуренції, суперництво еліт; відкритість еліт для соціальної мобільності, можливість «просування» ієрархічною драбиною; загальний поступ процесу, пов'язаного з розвитком громадянського суспільства в Україні. Критеріями ефективної діяльності владної еліти виступатимуть стабільність суспільства, зростання добробуту населення, прогнозована зовнішня та внутрішня політика, зростання ролі громадянського суспільства.

Така верства населення, як владна еліта, повинна мати і відповідну політичну культуру [2]. Вона посідає важливе місце у структурі діяльності владної еліти, політична культура одночасно є елементом (політичною свідомістю) і функціональним аспектом (політичною поведінкою) [3]. У складних умовах, в яких перебуває сьогодні Україна, особливої значущості набуває суб'єктивний чинник політичної культури (ставлення до політики, політичні цінності, ідеологія, національний характер, культурне середовище тощо) вузького елітарного шару соціально-політичної системи, за яким стоїть можливість обрання того чи іншого шляху розвитку суспільства. Роль цього чинника цілком порівнювана з роллю флуктуації у відкритій неврівноваженій динамічній системі, яка проходить точку біфуркації. Структура соціально-політичної системи неоднорідна. Вона включає низку підсистем — суб'єктів, структура яких також може бути неоднорідною. Дія суб'єктивного чинника на різних рівнях соціально-політичної системи викликає неоднакову реакцію.

У верхньому шарі соціально-політичної структури — елітарному такий відгук досягає своїх максимальних значень. Тому слід вважати, що від швидкості і ступеня організації такого соціально-політичного суб'єкта, як еліта, багато в чому залежатиме те, як буде організовано суспільство в цілому. Лише випереджальний стан розвитку політичної культури владної еліти стосовно політичної культури всього суспільства дає підстави визначити владну еліту як творчу меншість і носія соціальних інновацій [11]. Хоча події передвиборної президентської кампанії в Україні 2010 р. і те, що трапилося після перемоги одного з кандидатів, свідчать лише про одне — рівень політичної культури (навіть і взагалі культури) у так званій «владній еліті» України український, мабуть, нижчий за політичну культуру всього суспільства. Слід пам'ятати, що згідно з синергетичними принципами соціально-політична система, яка опинилася в точці біфуркації, може бути виведена з нього на основі нових базисних структур, цінностей і норм поведінки. У цей момент негативну роль відіграють концептуально-раціоналістична слабкість реформ, соціальна міфотворчість і моральний декаданс, який був притаманний владній еліті за часів президентства В. Ющенка.

Основними характерними рисами владної політичної еліти України є:

- 1) дихотомічність, що виявляється у поділі всього політичного поля на своїх прихильників і супротивників, де існують лише правильна і хибні точки зору;
- 2) конфронтаційність, що припускає виключення компромісів, толерантності як таких із політичного життя як еліти, так і соціуму в цілому;
- 3) суперечність між належним і суцільним, що виявляється у зовнішній декларативності національних інтересів України і практичній роботі стосовно розв'язання особистих меркантильних проблем. Якщо говорити про правову складову цієї характерної межі, то вона виявляється у правовому нігілізмі для еліти і декларації правового ідеалізму для всього народу;
- 4) клієнтелізм, коли система взаємин у владних структурах будується на основі особистої відданості і відповідно закріплюється в нормативно-правових актах, таких як, наприклад, «закриті списки»;
- 5) міфотворчість, коли та або інша володарююча еліта створює черговий міф для народних мас: «високі соціальні стандарти тут і зараз, як тільки ми прийдемо до влади», «український прорив», «євроінтеграція», «євроантлантична інтеграція» тощо.

Український народ сподівається, що сучасна зміна владної еліти подолає її вади і створить принципово іншу траєкторію соціального прогресу, в основі якої знаходилися б пересічний український громадянин, його потреби і бажання, високі соціальні стандарти і європейський рівень життя.

Висновки. Становлення політичної культури владної еліти України відчуває на собі насамперед особливості нинішнього стану всього українського суспільства, а саме: домінування у суспільній думці цінностей демократії, еволюція демократичних відносин, становлення демократичного типу полі-

тичної свідомості, формування політичної поведінки на демократичних, правових засадах [4]. Причому на відміну від всього українського народу владна еліта є суб'єктом процесу формування цих цінностей і повинна показувати масам зразок цієї демократичної політичної культури [14]. Формування системи ціннісних орієнтацій владної еліти не може не спиратися на певну духовно-етичну основу: процес формування її політичної культури повинен містити як мінімум два чинники одночасно: високі етико-моральні якості і високий професіоналізм на основі розвиненої правосвідомості та політико-правових знань. За наявності відповідної потребам суспільства політичної етики та культури владної еліти слід розраховувати на активність і організованість її професійних політичних дій [5]. За відсутності таких самі представники владної еліти ризикують зникнути з політичної арени.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гіденс Е. Соціологія : пер. з англ. / Е. Гіденс. — К. : Основи, 1999. — 415 с.
2. Денисюк С. В. Імідж політичного лідера в контексті розвитку української політичної культури: особливості формування та механізми реалізації : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 / С. В. Денисюк ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. — К. , 2007. — 18 с.
3. Дмитренко М. Особливості сучасної політичної культури: проблема визначення / М. Дмитренко // Політ. менеджмент. — 2005. — № 5. — С. 134–138.
4. Корнієнко В. О. Формування політичної культури сучасної владної еліти в Україні : монографія / В. О. Корнієнко, В. В. Добіжа. — Вінниця : ВНТУ, 2009. — 160 с.
5. Кострюков С. Культура і влада: проблеми взаємодії: (соціолого-філософський аналіз) / С. Кострюков. — К. : Знання України, 2009. — 355 с.
6. Кравченко Н. И. Политические и другие социальные ценности / Н. И. Кравченко // Вопр. философии. — 2005. — № 2. — С. 3–16.
7. Липинський В. Національна аристократія / В. Липинський // Консерватизм: Антологія. — К. : Смолоскип, 1998. — С. 256–262.
8. Моска Г. Правящий класс / Г. Моска // Социс (социологические исследования). — 1994. — № 10. — С. 183–194.
9. Михальченко Н. И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? / Н. И. Михальченко. — К. : Ин-т социологии НАН Украины, 2001. — 440 с.
10. Музиченко П. Історія держави і права України / П. Музиченко. — К. : Знання, КОО, 2000. — 642 с.
11. Нагорний В. Сутнісні проблеми політичної культури / В. Нагорний // Політ. менеджмент. — 2006. — № 5. — С. 83–93.
12. Ницше Ф. Воля к власти: опыт переоценки всех ценностей / Ф. Ницше ; сост. А. А. Жаровский. — М. : Refl-Book, 1994. — 352 с.
13. Ортега-і-Гассет Х. Вибрані твори / Х. Ортега-і-Гассет ; пер. з ісп. В. Бурггардт, В. Сахно, О. Товстенко ; передм. В. Табачковський. — К. : Основи, 1994. — 420 с.
14. Проскуріна О. О. Політична культура інформаційного суспільства: монографія / О. О. Проскуріна. — Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2008. — 352 с.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА СОВРЕМЕННОЙ ВЛАСТВУЮЩЕЙ ЭЛИТЫ УКРАИНЫ

Требин М. П.

Проанализировано состояние политической культуры современной властвующей элиты в Украине. Раскрыты характерные черты современного украинского политического строя, механизм формирования и ценности властвующей элиты, особенности ее политической культуры. Предложен механизм эффективного функционирования властвующей элиты.

Ключевые слова: политическая культура, властная элита, ценности властной элиты, политический строй, механизм формирования политической элиты.

POLITICAL CULTURE OF MODERN RULING ELITE OF UKRAINE

Trebin M. P.

In the article consisting of political culture of modern ruling elite is analysed of Ukraine. The personal touches of the modern Ukrainian political device, mechanism of forming and value of ruling elite, features of its political culture, are exposed, the mechanism of the effective functioning of ruling elite is offered.

Key words: political culture, ruling elite, values of ruling elite, political device, mechanism of functioning of political elite.

УДК 94(470+371)“18”

О. В. Зінченко, доктор історичних наук, доцент

ЧИЧЕРІНСЬКА КОНЦЕПЦІЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Висвітлено процес опрацювання Б. Чичеріним концепції правової держави, її сутність та значення у розвитку суспільства.

Ключові слова: абсолютиське самодержавство, громадянські і політичні права людини, конституційна монархія дуалістичного типу, концепція правової держави.

Постановка проблеми. В умовах побудови правової держави, процес якої супроводжується шкідливими для суспільства тривалими і невгамовними політичними пристрастями, виявляється актуальним теоретичний та практичний досвід минулого з усіма його недоліками, помилками і корисними для успадкування позитивами. **Мета** статті — висвітлення процесу опрацювання Б. Чичеріним концепції правової держави, її сутності та значення у розвитку